

LBRIS

We know
books

Branko Milanovic

CAPITALISM

ȘI NUMAI CAPITALISM

Viitorul sistemului care conduce lumea

Prefață de PAUL DOBRESCU

Traducere din limba engleză de
ALEXANDRA ANCA CODREAN, RALUCA-ELENA HURDUZEU,
DENISE DONA, OLIVIA-CRISTINA RUSU

comunicare(●)ro

CUPRINS

<i>Prefață: Capitalismul, societatea fără rival</i>	vii
1. Reconfigurarea lumii după Războiul Rece	1
2. Capitalismul liberal meritocratic	15
3. Capitalismul politic	92
4. Interacțiunea dintre capitalism și globalizare	178
5. Viitorul capitalismului global	242
<i>Anexa A – Locul comunismului în istoria mondială</i>	303
<i>Anexa B – Hipercomercializarea și „mâna invizibilă” a lui Adam Smith</i>	310
<i>Anexa C – Câteva chestiuni metodologice și definiții</i>	314
<i>Note</i>	323
<i>Referințe bibliografice</i>	353
<i>Mulțumiri</i>	371
<i>Indice</i>	373

CAPITOLUL 1

RECONFIGURAREA LUMII
DUPĂ RĂZBOIUL RECE

[Burghezia] silește toate națiunile să-și însușească modul de producție al burgheziei dacă nu vor să piară; ea le silește să introducă așa-zisa civilizație, adică să devină burgheze. Într-un cuvânt, ea își creează o lume după chipul și asemănarea ei.

— Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1848)*

Din momentul în care s-au făcut aceste descoperiri [și anume Americile și Indiile de Est], balanța puterii s-a înclinat atât de mult de partea europenilor, încât aceștia au fost capabili să comită orice fel de nedreptate în acele țări îndepărtate, fără a li se cere nicio socoteală. Nativii acestor țări pot deveni ulterior mai puternici și cei din Europa pot deveni mai slabi, iar locuitorii din toate aceste zone diferite ale lumii pot ajunge la acea egalitate de curaj și forță care, inspirând teamă reciprocă, poate depăși nedreptatea adusă națiunilor independente, într-un fel de respect al drepturilor reciproce. Dar nimic nu pare mai probabil să stabilească această egalitate de forțe decât comunicarea reciprocă a cunoașterii și a tuturor îmbunătățirilor pe care le poartă în mod natural comerțul extins din toate țările, către toate țările.

— Adam Smith, *Avuția națiunilor* (1776)

* Editura Politică, București, 1962 (n.t.).

1.1 Capitalismul ca singurul sistem socioeconomic

Am început acest capitol cu două citate. Primul, din Karl Marx și Friedrich Engels, datează de aproximativ 170 de ani; cel de al doilea, din Adam Smith, de aproape 250 de ani. Aceste pasaje din două opere clasice ale economiei politice surprind, poate mai bine decât oricare alte scrieri contemporane, esența a două schimbări epocale prin care trece lumea. Prima constă în instaurarea capitalismului nu doar ca sistem dominant, ci ca singurul sistem socioeconomic din lume. Cea de a doua constă în reechilibrarea puterii economice între Europa și America de Nord pe de o parte și Asia pe de altă parte, ca urmare a ascensiunii acesteia din urmă. Pentru prima dată de la Revoluția Industrială, veniturile de pe cele trei continente sunt similare, revenind la aproximativ aceleași niveluri relative pe care le aveau înainte de Revoluția Industrială (acum, desigur, la un nivel absolut al veniturilor mult mai ridicat). Din punct de vedere istoric, dominația capitalismului și renașterea economică a Asiei sunt evoluții remarcabile – care pot fi corelate.

Faptul că întregul glob funcționează acum conform acelorași principii economice – producția organizată pentru profit folosind muncă salariată liber aleasă și capital în mare parte privat, cu management descentralizat – este fără precedent istoric. În trecut, capitalismul, fie el în Imperiul Roman, în Mesopotamia secolului al VI-lea, în orașele medievale italiene sau în Țările de Jos în epoca modernă, a trebuit întotdeauna să coexiste – uneori în cadrul aceleiași unități politice – cu alte modalități de organizare a producției. Acestea includeau vânătoarea și culesul, sclavia de diferite feluri, iobăgia (cu lucrători care erau legați

de pământ prin lege și nu aveau voie să își pună forța de muncă la dispoziția altora) și mica producție de mărfuri realizată de meșteșugarii independenți sau de micii fermieri. Chiar și acum o sută de ani, când a apărut prima întrupare a capitalismului globalizat, lumea a continuat să folosească toate aceste forme de producție. După Revoluția Rusă, capitalismul a împărțit lumea cu comunismul, care a pus stăpânire peste țări care includeau aproximativ o treime din populația globului. Doar capitalismul mai există în zilele noastre, cu excepția unor zone marginale care nu au influență asupra dezvoltării globale.

Victoria capitalismului la nivel global are multe implicații care au fost anticipate de Marx și Engels în 1848. Capitalismul facilitează – și atunci când profiturile externe sunt mai mari decât cele interne chiar își dorește – schimbul transfrontalier de bunuri, circulația capitalurilor și, în unele cazuri, circulația forței de muncă. Prin urmare, nu este un accident faptul că globalizarea s-a dezvoltat cel mai mult în perioada dintre Războaiele Napoleoniene și Primul Război Mondial, când capitalismul a dominat în mare parte. Și nu întâmplător, globalizarea de astăzi coincide cu triumful absolut al capitalismului. Dacă ar fi triumfat comunismul asupra capitalismului, nu există nicio îndoială că, în ciuda crezului internaționalist profesat de fondatorii săi, acesta nu ar fi dus la globalizare. Societățile comuniste au fost predominant autarhice și naționaliste, iar circulația transfrontalieră a mărfurilor, a capitalurilor și a forței de muncă s-a realizat la cote minime. Chiar și în cadrul blocului sovietic, comerțul s-a desfășurat numai pentru a vinde bunuri în exces sau în conformitate cu principiile mercantile ale negocierilor bilaterale. Acest lucru este complet diferit de capitalism, care, după cum au remarcat Marx și Engels, are o tendință inerentă de a se extinde.

Dominația incontestabilă a modului de producție capitalist se reflectă în concepția ideologică la fel de necontestată conform căreia câștigul de bani nu numai că este respectabil, ci este și cel mai important obiectiv în viață, un imbold înțeles de oamenii din toate părțile lumii și din toate clasele. Poate fi dificil să determinăm o persoană care diferă de noi prin experiență de viață, gen, rasă sau mediu de proveniență să adopte o parte din convingerile, preocupările și motivațiile noastre. Dar aceeași persoană va înțelege cu ușurință limba banilor și a profitului; dacă explicăm că obiectivul nostru este să obținem cea mai bună afacere posibilă, își va putea da seama cu ușurință dacă cea mai bună strategie economică de urmat este cooperarea sau concurența. Faptul că (pentru a folosi termenii marxiști) infrastructura (baza economică) și suprastructura (instituțiile politice și judiciare) sunt atât de bine aliniate în lumea de astăzi nu numai că ajută capitalismul global să își mențină dominația, ci face și obiectivele oamenilor mai compatibile și comunicarea lor mai clară și mai ușoară, deoarece toți știu ce urmărește cealaltă parte. Trăim într-o lume în care toată lumea respectă aceleași reguli și înțelege același limbaj al generării de profit.

O astfel de declarație generală necesită totuși o anumită clarificare. Există într-adevăr unele comunități mici împrăștiate în întreaga lume care evită să facă bani și există anumiți indivizi care disprețuiesc această preocupare. Dar aceștia nu influențează forma lucrurilor și mersul istoriei. Afirmatia conform căreia convingerile individuale și sistemele de valori sunt aliniate la obiectivele capitalismului nu ar trebui să sugereze că toate acțiunile noastre sunt în întregime și întotdeauna conduse de profit. Oamenii întreprind uneori acțiuni care sunt cu adevărat altruiste sau sunt impulsionate de alte obiective. Dar pentru majoritatea

dintre noi, acestea joacă doar un rol mic în viața noastră, dacă le evaluăm în funcție de timpul petrecut sau de banii investiți. Așa cum este greșit să îi numim pe miliardari „filantropi”, dacă dobândesc o avere enormă prin practici neloiale și apoi donează o mică parte din bogăția lor, tot așa este greșit să ne concentrăm exclusiv asupra unei mici părți din acțiunile noastre altruiste și să ignorăm faptul că probabil 90% din viața noastră activă se petrece în activități voluntare al căror obiectiv este îmbunătățirea nivelului nostru de trai, în principal prin câștigul de bani.

Această aliniere a obiectivelor individuale și sistemice este un succes major obținut de capitalism – unul pe care îl explic mai detaliat în Capitolul 5. Susținătorii necondiționați ai capitalismului explică acest succes ca fiind rezultat din „naturalitatea” capitalismului, adică din presupunerea că acesta reflectă perfect eul nostru înnăscut – dorința noastră de a face comerț, de a câștiga, de a ne lupta pentru condiții economice mai bune și pentru o viață mai plăcută. Dar nu cred că, dincolo de unele funcții primare, este corect să vorbim despre dorințe înnăscute ca și cum ele ar exista independent de societățile în care trăim. Multe dintre aceste dorințe sunt produsul socializării în cadrul societăților în care trăim – și în acest caz în cadrul societăților capitaliste, care sunt singurele care există.

Este o idee veche, susținută de scriitori distinși precum Platon, Aristotel și Montesquieu, aceea că un sistem politic sau economic se află într-o relație armonioasă cu valorile și comportamentele predominante ale unei societăți. Acest lucru este cu siguranță adevărat pentru capitalismul actual. Capitalismul a avut un succes remarcabil în transmiterea obiectivelor sale către oameni, determinându-i sau convingându-i să îi adopte obiectivele și astfel realizând o concordanță extraordinară între ceea ce necesită capitalismul

pentru a se dezvolta și ideile, dorințele și valorile oamenilor. Capitalismul a avut mult mai mult succes decât concurenții săi în crearea condițiilor care, potrivit filozofului politic John Rawls, sunt necesare pentru stabilitatea oricărui sistem: și anume că indivizii, în acțiunile lor zilnice, manifestă și prin urmare consolidează valori mai ample pe care se bazează sistemul social.

Stăpânirea lumii de către capitalism a fost atinsă totuși prin două tipuri diferite de capitalism: capitalismul liberal meritocratic care s-a dezvoltat progresiv în Occident în ultimii două sute de ani (discutat în Capitolul 2) și capitalismul politic condus de stat, sau autoritar, care este exemplificat de China, dar care există și în alte părți ale Asiei (Singapore, Vietnam, Birmania) și în părți ale Europei și Africii (Rusia și țările caucaziene, Asia Centrală, Etiopia, Algeria, Rwanda) (discutat în Capitolul 3). Așa cum s-a întâmplat atât de des în istoria omenirii, ascensiunea și triumful aparent al unui sistem sau al unei religii sunt urmate la scurt timp de un fel de schismă între diferite variante ale aceluiași crez. După ce creștinismul a triumfat în întregul bazin mediteranean și în Orientul Apropiat, s-a confruntat cu dispute și diviziuni ideologice feroce (cea dintre ortodoxie și arianism fiind cea mai notabilă) și în cele din urmă a produs prima mare schismă între bisericile apusene și cele răsăritene. Nici soarta Islamului nu a fost diferită, acesta împărțindu-se în ramura sunnită și în cea șiiită aproape imediat după victoria sa amețitoare. Și în cele din urmă, comunismul, rivalul capitalismului în secolul al XX-lea, nu a rămas mult timp un monolit, împărțindu-se în versiunea sovietică și în cea chineză. În această privință, victoria capitalismului la nivel mondial nu este deloc diferită: ni se prezintă două modele de capitalism care diferă nu numai în sferele politice, ci și în cele econo-

mice și, într-o măsură mult mai mică, în cele sociale. Și este, cred, destul de puțin probabil ca un singur sistem să ajungă să conducă întregul glob, orice s-ar întâmpla în concurența dintre capitalismul liberal și cel politic.

1.2 Ascensiunea Asiei și reechilibrarea lumii

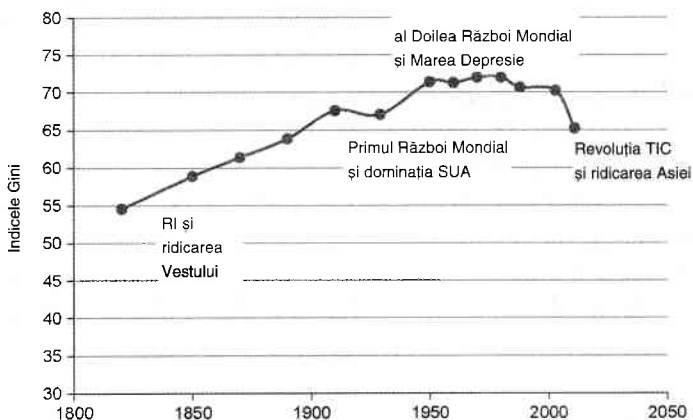
Succesul economic al capitalismului politic este forța din spatele celei de-a doua dezvoltări remarcabile menționate mai sus: ascensiunea Asiei. Este adevărat că ascensiunea Asiei nu se datorează exclusiv capitalismului politic; țări capitaliste liberale precum India și Indonezia cresc de asemenea foarte repede. Dar transformarea istorică a Asiei este fără îndoială condusă de China. Această schimbare, spre deosebire de ascensiunea capitalismului către supremația globală, are un precedent istoric în faptul că readuce distribuția activității economice din Eurasia la aproximativ aceeași poziție de dinaintea Revoluției Industriale. Contextul actual este însă diferit. În timp ce nivelurile de dezvoltare economică din Europa de Vest și Asia (China) au fost aproximativ aceleași în secolele I–II sau XIV–XV de exemplu, cele două părți ale lumii abia dacă interacționau pe atunci și nu aveau în general informații una despre cealaltă. Într-adevăr, în zilele noastre știm mult mai multe despre nivelurile lor de dezvoltare relativă decât știau contemporanii lor la acea vreme. Astăzi, în schimb, interacțiunile sunt intense și continue. Nivelurile de venituri din ambele regiuni sunt, de asemenea, de multe ori mai mari. Aceste două părți ale lumii, Europa de Vest, cu ramificațiile sale din America de Nord, și Asia, care găzduiesc împreună 70% din populația lumii și 80% din producția mondială, sunt în contact constant prin comerț, investiții, circulația persoanelor, transfer de tehnologie și schimb de idei. Concurența rezultată între

aceste regiuni este mai puternică decât ar fi altfel, deoarece sistemele, deși sunt similare, nu sunt identice. Acest lucru este valabil în cazul în care concurența se produce ca urmare a unui plan, un sistem încercând să se impună în fața celuilalt și a restului lumii, sau pur și simplu prin exemplu, un sistem fiind copiat mai ușor de restul lumii decât celălalt.

Această reechilibrare geografică pune capăt superiorității militare, politice și economice a Occidentului, care a fost luată ca de la sine înțeleasă în ultimele două secole. Niciodată în istorie nu a existat o superioritate atât de mare a unei părți a lumii asupra alteia ca superioritatea Europei față de Africa și Asia în secolul al XIX-lea. Această superioritate a fost cât se poate de evidentă în timpul cuceririlor coloniale, dar s-a reflectat și în decalaje de venit dintre cele două părți ale lumii și, prin urmare, în inegalitatea globală a veniturilor între toți cetățenii lumii, pe care o putem estima cu o precizie relativă începând cu anul 1820, după cum este ilustrat în Figura 1.1. În acest grafic, și în toată cartea, inegalitatea este măsurată folosind un indice numit coeficientul Gini, care variază în valoare de la 0 (fără inegalitate) la 1 (inegalitate maximă). (Indicele este adesea exprimat ca procent, variind de la 0 la 100, unde fiecare punct procentual se numește punct Gini.)

Înainte de Revoluția Industrială din Occident, inegalitatea globală era moderată și se datora în egală măsură diferențelor dintre indivizii care trăiau în aceleași națiuni, precum și diferențelor dintre veniturile medii ale indivizilor din diferite națiuni. Acest lucru s-a schimbat dramatic odată cu ascensiunea Occidentului. Inegalitatea globală a sporit aproape continuu din 1820 până în ajunul Primului Război Mondial, crescând de la 55 de puncte Gini (aproximativ nivelul de inegalitate care există în prezent în țările din America Latină) la puțin sub 70 (un nivel de inegalitate

FIGURA 1.1 Inegalitatea globală a veniturilor estimată pentru perioada 1820–2013

RI = Revoluția Industrială; TIC = tehnologia informației și a comunicațiilor. *Sursa datelor:* Datele pentru 1820–1980 se bazează pe Bourguignon și Morrisson (2002), al căror PIB pe cap de locuitor a fost înlocuit cu date noi din Proiectul Maddison (2018). Datele pentru 1988–2001 se bazează pe Lakner și Milanovic (2016) și pe propria mea actualizare. Toate veniturile sunt în dolari PPC (paritatea puterii de cumpărare) din 2011 (cea mai recentă versiune a Proiectului de comparare internațională la momentul documentării în 2018). Pentru detalii tehnice suplimentare, vezi Anexa C.

mai mare decât cel din Africa de Sud astăzi). Majorarea nivelului veniturilor în Europa, America de Nord și mai târziu Japonia (împreună cu stagnarea Chinei și a Indiei) a determinat cea mai mare parte a acestei creșteri, cu toate că și creșterea inegalității veniturilor în cadrul națiunilor care aveau să devină Prima Lume a avut rolul său. După 1918, a existat o scurtă scădere a inegalității globale cauzată de ceea ce apare – în tabloul general în care operăm – ca o sincopă a Primului Război Mondial și a Marii Crize Economice, când veniturile din Occident nu au reușit să crească.

După sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, inegalitatea globală s-a situat la cel mai înalt nivel existent vreodată, la aproximativ 75 de puncte Gini, și a rămas pe acel palier înalt până în ultimul deceniu al secolului al XX-lea. În acest timp, decalajul dintre Occident și Asia – în special China și India – nu a mai crescut, deoarece Independența Indiei și Revoluția Chineză pregăteau scena pentru creșterea acestor doi giganti. Aceste două țări și-au menținut astfel pozițiile relative față de Occident de la sfârșitul anilor '40 până la începutul anilor '80. Pozițiile lor au fost însă extrem de distorsionate în favoarea țărilor bogate: PIB-ul pe cap de locuitor atât în India, cât și în China a fost mai puțin de o zecime din cel al țărilor occidentale.

Decalajul de venit a început să se schimbe, chiar dramatic, după anii '80. Reformele din China au condus la o creștere anuală de aproximativ 8% pe cap de locuitor în următorii patruzeci de ani, reducând brusc distanța față de Occident. Astăzi, PIB-ul pe cap de locuitor în China se situează la aproximativ 30–35% din nivelul occidental, același punct în care era în jurul anului 1820, și arată o tendință clară de creștere continuă (față de Occident); probabil va continua în acest sens până în momentul în care veniturile vor deveni foarte asemănătoare.

Revoluția economică din China a fost urmată de accelerări similare de creștere în India, Vietnam, Thailanda, Indonezia și în alte părți din Asia. Deși această creștere a fost însoțită și de creșterea inegalității în fiecare dintre aceste țări (în special în China), eliminarea decalajului față de Occident a contribuit la reducerea inegalității globale a veniturilor. Acest lucru stă la baza scăderii recente a coeficientului Gini la nivel mondial.

Convergența veniturilor din Asia cu cele din Occident a avut loc în timpul unei alte revoluții tehnologice, cea a teh-